

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Нагорна Надія Сергіївна,

кандидат психологічних наук, доцент,
декан факультету соціальних технологій, оздоровлення та реабілітації
Національного університету «Чернігівська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0002-9988-7750>

У статті аналізуються особливості розвитку соціального підприємництва (СП) в умовах воєнного стану. Спираючись на результати вітчизняних наукових пошуків, автор визначає ряд аспектів змін, за якими можна охарактеризувати означений розвиток. До фінансово-економічного аспекту відносяться: можливості отримання грантів для започаткування чи розширення соціального підприємства, кредитні програми, загальна для бізнесу податкова підтримка. Щодо менеджерсько-управлінського аспекту, то аналізується партисипативний або партнерський підхід до організації взаємодії на рівні держави для розбудови СП як інституції. Також визначаються організаційні зміни, з якими мали справи бізнес-менеджери: релокація підприємства, підтримка персоналу, пошук нових працівників, їх навчання, відновлення / налагодження нових логістичних маршрутів, розширення соціальної активності СП для нових цільових груп соціальної підтримки. Ціннісний аспект визначається як зміни в ціннісних орієнтирах особистості, що мало прояв у активізації залучення соціальних підприємців та їх команд до вирішення соціальних і гуманітарних проблем нужденних індивідів або ж у виконанні військових задач як захисників України. Психологічні аспекти розвитку СП в умовах воєнного стану розкрито через аналіз ряду психологічних явищ та феноменів: самоефективності підприємця та його команди, мотивації до діяльності, психологічної відновлюваності особистості, лідерстві та комунікації. Вказується, що врахування означених психологічних явищ дозволить як сформулювати достатній рівень резилієнтності особистості, так й ефективніше використовувати реінтеграційний потенціал СП. Як перспектива подальших досліджень визначається доповнення психологічного портрету соціального підприємця крізь призму проаналізованих психологічних явищ та феноменів.

Ключові слова: соціальне підприємництво, ціннісні орієнтири особистості, мотивація, психологічна відновлюваність, лідерство, комунікація.

Nahorna Nadiia. Peculiarities of the social entrepreneurship development in the martial conditions

The article analyzes the peculiarities of the development of social entrepreneurship in the martial conditions. Based on the results of domestic scientific research, the author defines a number of aspects of changes that can be used to characterize this development. The financial and economic aspect includes: opportunities to receive grants for starting or expanding a social enterprise, credit programs and business tax support. As for the managerial aspect, the participatory or partnership approach to the organization of interaction at the state level for the development of social entrepreneurship as an institution is analyzed. Organizational changes with which entrepreneur had to deal are also determined: company relocation, staff support, search for new employees, their training, restoration / establishment of new logistics routes, expansion of social activity of social entrepreneurship for new target groups of social support. The value aspect is defined as changes in the value orientations of the individual, which manifested itself in the activation of the involvement of social entrepreneurs and their teams in solving social and humanitarian problems of needy individuals, or in the performance of military tasks as defenders of Ukraine. Psychological aspects of the development of social entrepreneurship in the martial conditions are revealed through the analysis of a number of psychological phenomena: self-efficacy of the entrepreneur and his team, motivation to work, psychological resilience of the individual, leadership and communication. It is indicated that consideration of these specified psychological phenomena will allow to form a sufficient level of individual resilience and to more effectively use the reintegration potential of social entrepreneurship. The addition

of the psychological portrait of a social entrepreneur through the prism of the analyzed psychological phenomena is determined as a perspective for further research.

Key words: social entrepreneurship, value orientations of the individual, motivation, psychological resilience, leadership, communication.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна в Україні привнесла та продовжує здійснювати суттєві зміни в різних сферах нашого життя: безпеці, охороні здоров'я, освіті, зайнятості, економіці, навколишньому середовищі. Кожна з цих та інших галузей зазнала значних втрат, що позначилося на можливості вести активну діяльність, однак продовжила функціонування за невизначених умов. Шоковий стан, що охопив пересічних громадян 24 лютого 2022 року, змінився прийняттям та переплануванням більшості процесів для адаптації до військових дій. Не є виключенням і підприємницький сектор, а особливо соціальне підприємництво, що розширило свій соціальний вплив на підтримку великої кількості людей, які шукали допомоги та прихистку від війни.

Серед досліджень особливостей соціального підприємництва в умовах війни переважають напрацювання вчених-економістів та управлінців. Так, проаналізовано: особливості оподаткування підприємництва (Т. Яворська), адаптації у бізнес-процесах та моделях (К. Давидкова та В. Оберемчук), значущості розвитку соціального підприємництва у вирішенні зростаючої проблематики населення (А. Вербицька). Разом з тим виявлено брак наукових досліджень щодо соціальних та психологічних аспектів соціального підприємництва в умовах воєнного стану.

Відтак **метою дослідження** є виявлення особливостей розвитку соціального підприємництва в умовах воєнного стану.

Результати дослідження. На основі аналізу наукових публікацій, в яких досліджуються проблеми підприємництва, зокрема й соціального, обумовлені активними бойовими діями, нами виокремлено ряд аспектів змін. Означене стосується фінансово-економічних, менеджерсько-управлінських, ціннісних та соціально-психологічних питань. Розглянемо кожен аспект детальніше.

Відсутність в нашій державі спеціального нормативного акта, що врегулював би поняття, ознаки та інші особливості

соціального підприємництва, є питанням дискусійним у контексті доцільності його запровадження вже більше як 10 років. Проте соціальні підприємства успішно працюють в Україні весь цей час у тих організаційно-правових формах, що притаманні традиційному бізнесу. Саме тому всі законодавчі зміни щодо підприємницької діяльності, які відбулись на початку повномасштабного вторгнення, також можна відносити і до соціального підприємництва. Так, Т. Яворська [23], досліджуючи загальні можливості підприємництва та їх використання в умовах воєнного стану, детально аналізує податкові зміни у частині зменшення ставок та скасування перевірок. Такі кроки сприяли, на думку авторки, стабілізації підприємництва в найбільш кризовий момент. Варто зазначити, що поступово ці податкові бонуси скасовуються, відбувається повернення податкових механізмів, які діяли до активних військових дій [1].

Також до фінансово-економічних аспектів розвитку соціального підприємництва в умовах воєнного стану, на нашу думку, можна віднести ряд можливостей. Так, вагоме місце посідає інструмент кредитування соціальних підприємств від WNISEF, що надає поворотні кредити для розвитку існуючих соціальних підприємств [22]. Доволі цікавими, на наш погляд, є можливості поглиблення знань про соціальне підприємництво для започаткування та отримання міні-гранту за умовами проекту від ПРООН «EU4Recovery – Розширення можливостей громад в Україні», який реалізуються для представників саме тих громад, що знаходились в окупації та зазнали значних руйнувань [2]. Доречно згадати й про грантову підтримку від Українського соціального венчурного фонду [19], що передбачає надання безповоротного гранту для розвитку соціального підприємства з метою запуску виробництва нових товарів та послуг, які відповідають потребам воєнного часу. А ключові моменти в започаткуванні власного соціального бізнесу розкриває портал Дія бізнес [16],

де подана ознайомча інформація щодо самого феномену соціального підприємництва, його місії, а також переваги та основні кроки з впровадження. Звісно, реєстрація самого підприємства, як ФОП, також реальна за допомогою даного порталу. Ще декілька важливих економічних питань розвитку соціального підприємництва в умовах воєнного стану підмітили К. Давидкова та В. Оберемчук [5]. Так, авторки, аналізуючи виклики сьогодення, з якими зіштовхнулись соціальні підприємства, вказують на необхідність адаптації бізнес-процесів та перебудову організаційної структури, пошуки нових ринків збуту та постачальників.

Таким чином, результати аналізу фінансово-економічного аспекту змін у розвитку соціального підприємництва, що відбулись під впливом воєнного стану, свідчать про зростання кількості програм та проєктів щодо підтримки у зачаткуванні та розвитку соціальних підприємств через надання грантів.

Представники державного управління [9], як галузі знань, пропонують серед методів державного регулювання соціального підприємництва, що будуть дієвими під час воєнного стану та післявоєнної відбудови, використовувати метод компромісу та договірний метод. Саме ці прийоми стають у нагоді, на думку О. Голубєва [3], при розбудові соціального партнерства в нашій державі. Однак при цьому суб'єктами взаємодії мають бути як держава через уповноважені нею органи, так і самі соціальні підприємства. Налагодження партнерської співпраці задля розвитку соціального капіталу громад за участі соціального підприємництва також досліджує економістка А. Ревко [17]. На думку авторки, саме недостатній рівень соціального капіталу в громадах, як показника взаємодії між владою, недержавними організаціями, бізнесом та СП призводить до зниження рівня загальної довіри в населення, його залученості до вирішення питань розвитку громади. В своєму дослідженні міждисциплінарного змісту поняття «патрисипація» [12] ми також аналізували соціально-психологічні особливості залучення різних суб'єктів до розвитку соціального підприємництва, важливість врахування їх погляду та досвіду.

Серед виокремлених нами менеджерських аспектів змін у процесі розвитку соціального підприємництва в умовах воєнного стану варто, на нашу думку, згадати про релокацію підприємств та пов'язані з цим процесом процедури [23]. Рішення про переїзд підприємства майже завжди містить ряд організаційних питань, де саме транспортування не є найважчим. Так, власник-менеджер має визначитись з: населеним пунктом, куди переїде його підприємство; новим фактичним місцем розташування виробничих потужностей, де будуть необхідні комунальні сервіси. Але найважливішим питанням є переїзд працівників, які евакуювались до різних регіонів України чи взагалі виїхали закордон. Відповідно, персонал потрібно або зібрати свій, забезпечивши їм та їх сім'ям проїзд і проживання на новому місці, або шукати і навчати нових працівників, що також вимагає часу як ресурсу. Так, С. Назарко, І. Канцур та І. Познанська [14], аналізуючи особливості управління людським капіталом в умовах війни, вказують на високий відсоток міграції закордон, що зумовило втрату компетентного трудового ресурсу. Саме тому, на думку авторок, важлива своєчасна підтримка працівників, які залишились: гуманітарна та матеріальна допомога, забезпечення гнучкості виробничих / трудових процесів (онлайн-формат, пластичність графіку), певне зниження показників результативності праці.

Окрім цього, М. Деркач та О. Мізіна [6], аналізуючи актуальні питання управління персоналом підприємства в умовах війни, вказують на доволі часту необхідність пошуку нових постачальників та партнерів для конкретного підприємства, нового ринку збуту, оскільки попередні логістичні маршрути можуть бути зруйновані. Також, на думку дослідниць, особливо доречним кроком є запровадження заходів психологічної підтримки персоналу через оптимізацію процедур внутрішньої комунікації, визначення емоційного стану працівників, зміни в системі мотивації та ціннісно-моральних орієнтирів.

Отже, результати аналізу менеджерсько-управлінського аспекту змін у розвитку соціального підприємництва в умовах воєнного стану вказують на важливість реалізації стратегічних та операційних

рішень на різних рівнях управління: на державному, регіональному, на рівні підприємства. Особливо актуальною є робота з командою соціального підприємства, що сприятиме не лише її психологічній підтримці, а й підвищить ефективність праці в даних умовах.

Важливим, на нашу думку, аспектом змін у розвитку соціального підприємства в умовах воєнного стану є трансформація ціннісних орієнтирів. Окрім згадок про це вище науковцями-менеджерами при аналізі роботи з персоналом бізнес-компаній, такого висновку дійшли науковці-соціологи, проаналізувавши відповіді респондентів телефонного інтерв'ю. Так, представниками Інституту соціології НАН України в 2022 році [7] виявлено, що найважливішими для опитуваних є такі цінності: державна незалежність України, власна безпека та безпека близьких їм людей. При цьому важливість цінності «матеріальний добробут» втратила свої позиції у порівнянні з попередніми роками. Це також стосується представників як і традиційного, так і соціального підприємства [15], які опрацьовували зміну своїх ціннісних пріоритетів через: донати на ЗСУ, плетіння маскувальних сіток, приготування обідів та інші суспільно важливі заходи. Варто, на нашу думку, вказати й на досвід таких соціальних підприємств, що були засновані учасниками бойових дій. Окремі з них, наприклад СП «Іграшки зі схрону» [8], не змогли дистанційно організувати роботу та призупинили діяльність, оскільки члени команди, маючи бойовий досвід, стали на захист Батьківщини.

Відтак ціннісний аспект змін у розвитку соціального підприємства під впливом воєнного стану також відбувся через активізацію залучення соціальних підприємців та їх команд до вирішення соціальних і гуманітарних проблем нужденних індивідів, а також до виконання військових задач.

Соціальний та психологічний аспекти змін у розвитку соціального підприємства в контексті воєнного часу поки не викликали особливого інтересу в дослідників-психологів. Однак варто зазначити, що є певні напрацювання щодо проявів різних психологічних явищ та феноменів серед персоналу компаній, без уточнення

сфери зайнятості. Зважаючи на наявність в ознаках соціального підприємства бізнесового підходу до накопичення ресурсу та юридичні аспекти реєстрації діяльності як класичного бізнесу, спробуємо проаналізувати та співвіднести узагальненні висновки до соціальних підприємств.

Аналізуючи особливості психологічної адаптації та самоефективності підприємців в умовах війни, Г. Гура [4] вказує, що результати його емпіричного дослідження свідчать про високий рівень як загальної, так і професійної самоефективності. Опосередковуючи самоефективність між стресорами та психічною напругою, автор розглядає її як особистісний ресурс, що сприяє розвитку стресостійкості та допомагає підприємцям залишатись активними та ефективними в умовах воєнного стану. Щодо соціальних підприємців, то, на нашу думку, на рівні когнітивних процесів їх зусилля спрямовані на пошук та аналіз інформації щодо двох важливих аспектів діяльності: по-перше, як розширити можливість підтримки все більшої кількості нужденних громадян; по-друге, як зберегти підприємство, адаптувати бізнесові процеси до нових умов. Щодо ціннісно-емоційного виміру, самоефективність соціальних підприємців може, на нашу думку, проявлятися у значному підвищенні активності, залученні всіх колег та рідних людей до волонтерської, гуманітарної діяльності, що може призводити до фізичної та емоційної втоми і виснаження. Особливо яскраво таке може проявлятися, якщо соціальний підприємець або сам із недержавного сектору, або між ними налагоджена тісна взаємодія. Особистісний та поведінковий виміри, на наш погляд, проявляються у цілеспрямованому плануванні подальшої роботи вже з врахуванням тих обмежень, що виникли у зв'язку з військовими діями: як соціальної, так і бізнесової; готовність до співпраці та розширення нових соціальних зв'язків.

Прикладом такої активності є СП «Pizza Veterano» [20]: в перші дні повномасштабного вторгнення вони призупинили свою основну діяльність для зосередження на безпекових питаннях, а також для організації подальшого дистанційного управління всіма процесами. Відтак, після деокупації Київщини, заклад відновив

свою роботу як піцерія та розширив поле соціальної активності: донати та співпраця з благодійними фондами, підтримка поранених військових через забезпечення їх харчуванням та ін. При цьому власник бізнесу продовжує захищати Україну.

Автори Білої книги з управління персоналом під час війни, що заснована на інтерв'ю з представниками бізнес-компаній щодо їх досвіду підтримки працівників [21], визначають такі чотири основні проблеми, з якими зіштовхнулись колективи опитаного бізнесу: мотивація, психологічна відновлюваність, лідерство та комунікація. Проблеми мотивації працівників пов'язують з викликами, що принесли військові дії та вказують на: втрату стратегічного бачення майбутнього, сенсів роботи та її результатів; зниження рівня продуктивності через постійні психо-емоційні стреси та фізичну перевтому, або, навпаки, відбувається надмірне завантаження роботою, аби «втекти» від реалій сьогодення. Психологічна відновлюваність як актуалізована проблема, пов'язана, на думку дослідників, зі: стигматизацією психологічної допомоги; нерозумінням необхідності та важливості опрацювання травматичного досвіду з фахівцем; супутніми чинниками стресу, що нівелюють будь-які результати психологічної підтримки (втрати рідних та дому, хвороби та отриманні поранення, переїзд, пошук роботи, ін.); відчуттям провини перед іншими людьми, які зазнали втрат. Аналізуючи проблеми лідерства, автори вказують на такі виклики, що довелося опрацьовувати керівникам в умовах війни: виконання функцій психолога, що пов'язують з більшою довірою до лідера, ніж до психолога, через упереджене ставлення до нього; недостатність лідерських навичок для ефективної взаємодії та підтримки; втрата психологічного ресурсу самим лідером, що призводить до підвищення конфліктності, зниження результативності та ін. Ще однією важливою проблемою, яку мають подолати бізнес-команди, на думку дослідників, є комунікація: ускладнення взаємодії із зовнішньою аудиторією через невідомість стану клієнта, партнера, конкурента; погіршення взаємодії всередині

команди через різний пережитий досвід, доречність /недоречність неформального спілкування, вибір його форм.

Безумовно, дані проблеми, на наш погляд, також характерні для суб'єктів соціального підприємництва. Однак варто підмітити той факт, що просоціальний характер СП, досвід взаємодії з індивідами, які перебувають у складних життєвих умовах, їх підтримка, в т.ч. і психологічна, полегшили завдання для соціальних підприємців. Мотивація команди соціального підприємства – це завжди підтримка інших, кому пощастило менше. Відтак у цінність, сутність та сенс роботи СП наразі вкладається необхідність допомоги конкретній цільовій групі (ЦГ), а також ЗСУ. Знову ж таки, попередній досвід вирішення різноманітних проблем соціальної ЦГ дав уявлення про необхідність своєчасного та регулярного опрацювання психологічного навантаження та стресів, підтримки фахівцем. Подібне, за умов сьогодення, дозволяє своєчасно виявити та опрацювати потреби розвитку резиліентності членів команди. Щодо лідерства, то варто відмітити, що для СП характерним є: або продовження управління його керівником, або через наявний бойовий досвід керівник дистанціюється, а функції управління перебирає на себе інша особистість. СП «Фронтмед», що було засновано учасником бойових дій для підтримки членів родин ветеранів (дружин), наразі працює ще з більшою віддачею, оскільки розширилось коло соціальних проєктів та ініціатив щодо підтримки ЦГ. При цьому управління, як зазначається на сайті СП, «перейшло від «фронтменів», які знову стоять на захисті країни, до «фронтледі», які знаходяться на економічній передовій» [18].

Таким чином, результати аналізу соціальних та психологічних аспектів змін у розвитку соціального підприємництва в умовах війни вказують на необхідність врахування ряду психологічних феноменів, таких як: самоефективність, мотивація, психологічна відновлюваність, лідерство, комунікації. Все це дозволяє ефективніше використовувати реінтеграційний потенціал [13] соціального підприємництва для підтримки окремо взятої особистості.

Висновки. Аналіз наукової літератури з означеного питання дає підстави для таких узагальнень: 1. Описані нами фінансово-економічні, менеджерсько-управлінські, ціннісні аспекти розвитку соціального підприємництва в умовах воєнного стану мають безпосереднє значення у здійсненні соціальним підприємством своєї діяльності. 2. Вплив зазначених вище аспектів має прояв у соціальних та психологічних особливостях розвитку

соціального підприємництва, що позначається на самоефективності підприємця та його команди, мотивації до діяльності, резиліентності особистості, лідерстві та комунікації, а відтак на реінтеграційному потенціалі соціального підприємства. 3. Зазначені психологічні явища та феномени потребують додаткового дослідження з огляду на доповнення ними психологічного портрету соціального підприємця.

ЛІТЕРАТУРА:

1. ЗУ «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану» № 3219-IX, від 30.06.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3219-20>
2. Агенція регіонального розвитку в Чернігівській області. Сторінка соціальній мережі Facebook. URL: <https://www.facebook.com/agency.chernihiv/posts/pfbid0v3KYLQwEze5XPfVBbXcpPEiKtr6MULCS54sjrra7u6MLDWTFTDJFPuXU1i97mP5sl>
3. Голубев О.В. Актуалізація регулювання розвитку соціального підприємництва в умовах воєнного стану. *Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій*. С. 43–58. DOI: <https://doi.org/10.54929/monograph-02-2022-01-04>
4. Гура Г.Н. Вплив особистісних очікувань на адаптацію підприємців та керівників бізнесу в умовах війни. *Особистість, суспільство, війна: тези доповідей учасників міжнародного психологічного форуму (7.04.2023 р., м. Харків) / МВС України, ХНУВС*. Харків. 2023. С. 67–72.
5. Давидкова К.М., Оберемчук В.Ф. Концептуальне підґрунтя розвитку соціального підприємства та виклики сьогодення. *Стратегія економічного розвитку України*. 2022. Вип. 52. С. 5–15.
6. Деркач М.С., Мізіна О.В. Актуальні питання управління персоналом підприємства в умовах війни. *Збірка матеріалів всеукраїнської наукової конференції «Українське сьогодення – 2022: реалії війни та перспективи відновлення країни» (20-21 жовтня 2022 р.)*. Луцьк : ДонНТУ, 2022. С. 212–214.
7. Жуленьова О. Вплив війни на ціннісні пріоритети. *Українське суспільство в умовах війни 2022: кол. мон. / за ред. член.-кор. НАН України, д.філос.н. Є. Головахи, д.соц.н. С. Макеєва*. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. С. 326–336.
8. Крамниця «Іграшки зі схрону». Сторінка в соціальній мережі Facebook. URL: <https://www.facebook.com/pg/ToysFromShron/>
9. Мозговая Н.А. Розвиток соціального підприємництва як один із чинників поствоєнного відновлення України. *Актуальні проблеми приватного права в умовах євроінтеграційних процесів в Україні: збірник тез доповідей учасників науко-практичного семінару (11 листопада 2022 року) / за заг. М.С. Долинської, І.В. Красницького, Ю.М. Юркевича*. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 90–93.
10. Нагорна Н.С. Дослідження понятійного контуру соціального підприємництва у вітчизняній та зарубіжній літературі. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2022. Т. 33(72). № 2. С. 97–103.
11. Нагорна Н.С., Максьом К.В. Соціальне підприємництво як детермінанта реінтеграції військовослужбовців, ветеранів АТО/ООС та членів їх сімей. *Габітус. Науковий журнал з соціології та психології*. 2022. № 36. С. 272–276.
12. Нагорна Н.С. Міждисциплінарний зміст поняття «партисипація». *Проблеми сучасної психології*. 2022. № 3. С. 108–115.
13. Нагорна Н.С. Теоретико-методологічні засади дослідження соціального підприємництва в сучасному суспільстві. *Феномен соціального підприємництва в умовах сучасних викликів: кол. монограф. / за заг. ред. д.е.н. А.М. Ревко*. Житомир : ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк»», 2022. С. 6–29.

14. Назарко С.О., Канцур І.Г., Познанська І.В. Управління людським капіталом в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2022. № 41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-32>
15. Нетименко К. Не лише донати на ЗСУ: як бізнесу створювати цінність під час війни. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/5/694601/>
16. Портал Дія бізнес. URL: <https://business.diia.gov.ua/social-entrepreneurship>
17. Ревко А.М. Соціальний капітал як детермінанта розвитку громади та соціального підприємництва в умовах сучасних викликів. *Економіка та суспільство*. 2022. № 43. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-61>
18. Сайт соціального підприємства «Фронтмед». URL: <https://frontmed.com.ua/solodoshhidlya-zsu/>
19. Сайт Українського соціального венчурного фонду. URL: <https://www.usv.fund/>
20. Соціальне підприємство «Pizza Veterano». Сторінка соціальної мережі Facebook. URL: <https://www.facebook.com/Pizza.Veterano>
21. Управління персоналом під час війни. Біла книга з результатами проведених інтерв'ю: практики українських компаній, основні болі та варіанти їх вирішення. 2022. DEVELOP UKRAINE. URL: <https://www.developukraine.com/whitepaper>
22. Юрченко О.А., Свирида О.А. Соціальні підприємства в Україні: стан та проблеми розвитку. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2022. № 3(03). С. 74–78.
23. Яворська Т.І. Можливості підприємництва та їх використання в умовах воєнного стану. *Інноваційний розвиток аграрного сектору економіки в умовах глобальних викликів: зб. наук. праць Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 50-річчю Навчально-наукового інституту бізнесу і фінансів*. (28 жовтня 2022 р. Кам'янець-Подільський), 2022. С. 345–350.
24. Verbytska, A. Social entrepreneurship as an effective instrument of post-conflict regulation. *Global Economic Challenges: the Main Socio-Economic Directions of Development in the Liberated from Occupation Territories of Azerbaijan*. Conference Proceedings of the International Scientific. Practical Conference. Baku, 2021. 533 p.

REFERENCES:

1. Law of Ukraine On amendments to the Tax Code of Ukraine and other laws of Ukraine regarding the peculiarities of taxation during the period of martial law №№ 3219-IX. (2023, June 30). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3219-20> [in Ukrainian].
2. Ahentsiia rehionalnoho rozvytku v Chernihivskii oblasti. Storinka sotsialnii merezhi Facebook. (2023) [Agency of regional development of Chernihiv region. Facebook network page.] Retrieved from: <https://www.facebook.com/agency.chernihiv/posts/pfbid0v3KYLQwEze5XPfVB-bXcpPEiKtr6MULCS54sjrra7u6MLDWTFTDJFPuXU1i97mP5sl> [in Ukrainian]
3. Holubiev, O.V. (2022). Aktualizatsiia rehuliuвання rozvytku sotsialnoho pidpriemnytstva v umovakh voiennoho stanu. [Actualization of the regulation of the development of social entrepreneurship in the conditions of martial law] *Scientific and educational innovation center of social transformations*, 43–58. DOI: <https://doi.org/10.54929/monograph-02-2022-01-04> [in Ukrainian]
4. Hura, H.N. (2023). Vplyv osobystisnykh ochikuvan na adaptatsiiu pidpriemtsiv ta kerivnykiv biznesu v umovakh viiny. [The influence of personal expectations on the adaptation of entrepreneurs and business managers in war conditions]. H.N. Hura (Red.). *Osobystist, suspilstvo, viina: tezy dopovidei uchasnykiv mizhnarodnoho psykholohichnoho forumu (7.04.2023 r., m. Kharkiv)*, (pp. 67–72). MVS Ukrainy, KhNUVS. [in Ukrainian]
5. Davydova, K.M. & Oberemchuk, V.F. (2022). Kontseptualne pidgruntia rozvytku sotsialnoho pidpriemnytstva ta vyklyky sohodennia. [The conceptual basis of the development of social entrepreneurship and today's challenges] *Stratehiia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy*, 52, 5-15. [in Ukrainian]
6. Derkach, M.S. & Mizina, O.V. (2022). Aktualni pytannia upravlinnia personalom pidpriemstva v umovakh viiny. [Actual issues of enterprise personnel management in wartime conditions.]

Zbirka materialiv vseukrainskoi naukovoï konferentsii «Ukrainske sohodennia – 2022: realii viiny ta perspektyvy vidnovlennia krainy» (20–21 zhovtnia 2022 r.), (pp. 212–214). DonNTU. [in Ukrainian]

7. Zhulienova, O. (2022). Vplyv viiny na tsinnisni priorytety. [The impact of war on value priorities.] *Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny*. Instytut sotsiologii NAN Ukrainy, 326–336. [in Ukrainian]

8. Kramnytsia «Ihrashky zi skhronu». Storinka v sotsialnii merezhi Facebook (2023). [Store «Toys from the cache». Facebook network page.]. Retrieved from: <https://www.facebook.com/pg/ToysFromShron/> [in Ukrainian]

9. Mozghovaia, N.A. Rozvytok sotsialnoho pidpriemnytstva yak odyn iz chynnykiv postvoiennoho vidnovlennia Ukrainy. [The development of social entrepreneurship as one of the factors of the post-war recovery of Ukraine.] *Aktualni problemy pryvatnoho prava v umovakh yevrointehratsiinykh protsesiv v Ukraini: zbirnyk tez dopovidei uchasnykiv nauko-praktychnoho seminaru (11 lystopada 2022 r.), (pp. 90–93). LvDUVS. [in Ukrainian]*

10. Nagorna, N. S. (2022). Doslidzhennya ponyatiinogo konturu sotsialnoho pidpryyemnytstva u vitchyznyanii ta zarubizhnii literaturi [Study of the concept of social entrepreneurship in Ukrainian and foreign literature]. *Vcheni zapysky V.I. Vernadsky Taurida National University. Seria: Psykholgia*, 33(72), 2, 97–103. [In Ukrainian]

11. Nahorna, N.S. & Maksom, K.V. (2022). Sotsialne pidpriemnytstvo yak determinanta reintehratsii viiskovosluzhbovtziv, veteraniv ATO/OOS ta chleniv yikh simei [Social entrepreneurship as a determinant of reintegration of servicemen, ATO/JFO veterans and their families]. *Habitus. Naukovyi zhurnal z sotsiologii ta psykholohii*, 36, 272–276. [In Ukrainian]

12. Nagorna, N. S. (2022). Mizhdystsyplinarnyi zmist ponyattya «partysypatsia» [Interdisciplinary content of the concept of participation]. *Problemy suchasnoi psykhologii*, 3, 108–115. [In Ukrainian]

13. Nagorna, N.S. (2022). Teoretyko-metodologichni zasady doslidzhennya sotsialnoho pidpryyemnytstva v suchasnomu suspilstvi [Theoretical and methodological foundations of social entrepreneurship research in modern society]. *Fenomen sotsialnoho pidpryyemnytstva v umovakh suchasny khvylykiv*. TOV «Vydavnychydym «Buk-Druk»», 6–29. [In Ukrainian].

14. Nazarko, S.O., Kantsur, I.H. & Poznanska, I.V. (2022). Upravlinnia liudskym kapitalom v umovakh viiny. [Management of human capital in conditions of war.] *Ekonomika ta suspilstvo*, 41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-32> [In Ukrainian].

15. Netymenko, K. (2022) Ne lyshe donaty na ZSU: yak biznesu stvoriuvaty tsinnist pid chas viiny. [Don't Just Donate to the Armed Forces: How Businesses Create Value in Wartime]. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/5/694601/> [In Ukrainian].

16. Portal Diia biznes. (2023). [Diia business portal]. Retrieved from: <https://business.diia.gov.ua/social-entrepreneurship> [In Ukrainian]

17. Revko A.M. (2022). Sotsialnyi kapital yak determinanta rozvytku hromady ta sotsialnoho pidpriemnytstva v umovakh suchasnykh vyklykiv. [Social capital as a determinant of community development and social entrepreneurship in the conditions of modern challenges.] *Ekonomika ta suspilstvo*, 43. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-61> [In Ukrainian]

18. Sait sotsialnoho pidpriemstva «Frontmed» (2023). [Website of the social enterprise "Frontmed"]. Retrieved from: <https://frontmed.com.ua/solodoshhi-dlya-zsu/> [In Ukrainian]

19. Sait Ukrainskoho sotsialnoho venchurnoho fondu (2023). [Website of the Ukrainian Social Venture Fund]. Retrieved from: <https://www.usv.fund/> [In Ukrainian]

20. Sotsialne pidpriemstvo «Pizza Veterano» (2023). Storinka sotsialnii merezhi Facebook [Social enterprise "Pizza Veterano". Facebook network page.]. Retrieved from: <https://www.facebook.com/Pizza.Veterano> [In Ukrainian]

21. Upravlinnia personalom pid chas viiny. Bila knyha z rezultatamy provedenykh interviiu: praktyky ukrainskykh kompanii, osnovni boli ta varianty yikh vyrishennia. (2022). [Personnel management during the war. White book with the results of interviews: practices of Ukrainian companies, main pain points and options for solving them.]. *DEVELOR UKRAINE*. Retrieved from: <https://www.develorukraine.com/whitepaper> [In Ukrainian]

22. Yurchenko, O.A. & Svyryda, O.A. Sotsialni pidpriemstva v Ukraini: stan ta problemy rozvytku. [Social enterprises in Ukraine: state and problems of development]. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka*, 3, (03), 74–78 [In Ukrainian]

23. Yavorska T.I. (2022). Mozhyvosti pidpriemnytstva ta yikh vykorystannia v umovakh voiennoho stanu. [Opportunities for entrepreneurship and their use in the conditions of martial law.] *Innovatsiinyi rozvytok ahrarnoho sektoru ekonomiky v umovakh hlobalnykh vyklykiv: zb. nauk. prats Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoj 50-richchju Navchalno-naukovoho instytutu biznesu i finansiv. (28 zhovtnia 2022 r. Kamianets-Podilskyi), (pp. 345–350)* [In Ukrainian]

24. Verbytska. A. (2021). Social entrepreneurship as an effective instrument of post-conflict regulation. *Global Economic Challenges: the Main Socio-Economic Directions of Development in the Liberated from Occupation Territories of Azerbaijan". Conference Proceedings of the International Scientific. Practical Conference. Baku, (pp. 31–33).* [In English].